

Ірина Коваль-Фучило
(Київ)

ПОХОРОН НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ І ХЕРСОНЩИНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ПОБУТУВАННЯ

У статті проаналізовано сучасне побутування похоронного обряду на Дніпропетровщині та Херсонщині, зокрема, описано його основні етапи, акціональний, персональний, предметний коди. Особливу увагу звернено на функціонування голосінь під час обряду. Досліджено специфіку вшанування пам'яті померлих. Стаття написана на матеріалі, зібраному автором у 2011 році на території Високопільського району Херсонської області і Апостольського району Дніпропетровської області.

Ключові слова: Херсонська область, Дніпропетровська область, похорон, голосіння, поминання.

The modern state of functioning of funeral ceremony on Dnipropetrovshchyna and Khersonshchyna is analysed, in particular its basic stages, actional, personal codes are described. The special attention is turned on lamentations during a ceremony. The features of the mention of the dead are investigational. The article is written on material, collected by the author in 2011 on territory of the Vysokopilskij district of the Kherson area and Apostolskij district of the Dnipropetrovsk area.

Keywords: Kherson area, Dnipropetrovsk area, funerals, lamentation, mention of the dead.

В статье анализируется современное состояние функционирования похоронного обряда на Днепропетровщине и Херсонщине, в частности, описываются его основные этапы, акциональный, персональный, предметный коды. Особенное внимание обращено на бытование причитаний во время обряда. Исследуются особенности поминовения умерших. Статья написана на материале, собранном автором в 2011 году на территории Высокопольского района Херсонской области и Апостольского района Днепропетровской области.

Ключевые слова: Херсонская область, Днепропетровская область, похороны, причитание, поминовение.

У вересні 2011 року відбулася експедиція наукових співробітників ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України в села Херсонської (Високопільський р-н) і Дніпропетровської (Апостолівський р-н) областей. Матеріали пропонованого дослідження було зібрано автором саме під час цієї польової роботи, зокрема під час включеного спостереження на похороні Ткачова М. В. в с. Ленінське Апостолівського р-ну.

Сучасний похоронний обряд обстеженого регіону має такі **основні етапи**, які виділяємо на підставі обов'язковості і важливості для виконавців обряду:

– приготування речей на похорон («Я начала готовить собі, коли померла сваха. В неї було все приготовлене. Все абсолютно. Раньше дочка за це навіть балакати не розрешала, а як сваха померла – було все в неї. Раз-раз: помили її і одили, і вже все було» (ЧЛС));

– позначення оселі, де є померлий («А платок на воротах прив'язують»

(ДОЮ); «Коли помре людина – відчиняють ворота і зав'язують хустку на воротах» (ЗГА));

– підготовка тіла померлого до поховання, впорядкування труни («Пери за все треба обтерти, обмить покійника, поки він не захолюнув», «Потім вдягаться – все чисте, нове» (ЗГА); «Клади простинь, наволочка, покривало. Раньше ж тюллю накривали. І підтюльник був, атласне брали. А счас в Апостолово є покривала спеціальні з хрестом. Обязательно у його должен быть крестик у руці, свічка, розчюска повинна бути, гроші !...! “Проходную” з церкви. Крестик вони дають, і в руки крестик, на шию крестик. “Проходна” на лоб !...! Цвети живі нельзя ложить» (ЧЛС));

– збір грошей на допомогу родині померлого («Я ходила збирала гроші. Більше тисячі собрала. Другі там тоже ходили» (БГ); «Ходять відповідальні і збирають гроші на допомогу, в колективах збирають. В мене в школі обід ор-

ганізували самі дівчата, продукти закупили, і помагали, і накривали вчителі, і все. Така допомога, підтримка!» (ЗГА));

– вшанування-прощання із померлим удома, оплакування («Потім заносять такий тапчан твердий і кладуть сюди подушку, застеляють білою простинню. Кладуть людину, накривають простирадлом і тюллю. Засвічують каганець-свічку. І так до 12-ти ночі лежить покійник. Біля нього сидить мати, сидять рідні. Оплакуємо. Прощається. В 12-ть годин накривають обличчя – і до ранку [...] Вночі – тихо. А потім зранку знову розкривають, і вже приходять люди, повно людей, ставлять вінки, корзини біля нього» (ЗГА));

– панахида в хаті або на дворі (найчастіше наступного дня після смерті);

– дорога на кладовище, пов'язування учасників процесії (на ліву руку в'яжуть хустину або рушник) («А коли виносять, то кладуть полотенець у воротах, на повороті, на першому... на кожному повороті. Кладуть таке полотенецько»; «Хто керує, супроводжує всю процесію – назначають людину» (ЗГА); «Приходять на кладбище: хрест заходе, віночки заходять, кришка і ставлять мари із покойником на воротах¹. Святий отець співає, а ми кажемо: "Приймай і змінй, хто поперед умер. Займай пост на воротах!"» (СММ));

– власне поховання на кладовищі (прощальні промови, освячення ями, встановлення хреста);

– поминальний обід (біля кафе, де має бути поминальний обід, люди миють руки перед тим, як іти за стіл. Перед їжею співають «Отче наш», «Слава Отцю і Сину», священник благословить їжу: «Сідайте, поминайте!» – «Царство небесне Михайлу, вічний покой!»), на поминальному столі борщ, картопля з котлетою, нарізка ковбаси і сиру, оселедець, хліб, булочка; на відспівуванні в церкві на столику стояв ще канун (відварений солодкий рис, на якому у формі хреста викладені цукерки) (із власних спостережень), «У нас традиційні готують: коливо, борщ обов'язково і картопля з м'ясом. Ставлять закатку [домашня консервація], огірочки, помідори і нарізку [нарізана тоненькими шматочками ковбаса]. Обов'язково роздаються пиріжки і кампот чи лимонад. І кожному в'яжеться пакуночок. Хто за-

мотує в салфетку, а хто в платочку носовому роздають. А от звідки мої батьки, Велика Олександрівка, то там бабку іще обов'язково запікають. Одварюють лапшу, зціджують, промивають, тоді б'ють туди багато яєць, масла і запікають в печі або в духовці. А тоді ріжуть і кожному дають» (ЗГА));

– «сніданок» на другий день на кладовищі («понесли сніданок», «Обично пиріжки і то м'ясо, то нарізку. І – І беруть горілку чи вино?! – Беруть, беруть. Там поминають. Наливають йому, ставлять. Запалюють свічку»; «Зараз готовимо і одбивні, і млинчики різні, і бананов, – все, що любила дитина, що любив [померлий], то стараємося нести, пригостить людей, а раз люди поїдять – це ж і для нього» (ЗГА); «На другий день, як умре, несуть снідять» (ЧЛС));

– вшанування померлого після похорону («годування» душі «Це ще я в дитинстві бачила. Як померла одна бабушка, і так казали: треба ставити на вікно воду, відкривати форточку, що прилітає душа. І тоді воно мені з дитинства врізалось, що там такі даже кусочки м'яса плавають в тій воді. Це мені так врізалось в голову. Я тоже поставила на вікно стакан із водою. Стояла вона довгенько, до 40-а днів, а тоді я взяла ж і подивилася. Не знаю, чи це так воно співпадає, чи що воно, але там точно таких було білих ворсинок, ніби дійсно м'ясо людське, чи як...» (ЗГА) (сьогодні це роблять далеко не в усіх селах); церковне поминання «Ходила в церкву, одспівувала, молебні читали. Носила туди, що треба. Робила все, що кажуть» (ЗГА); обрядове пригостання на 9-й і 40-й дні, у півроку «9 днів, запрошували друзів. І 40 днів» (ЗГА), «9, 40, повгода» (ЧЛС); «Півгода зараз не поминають (ДОЮ)», «40 днів, а тоді півгоду» (СММ));

– оформлення в помешканні поминального кутка, де зберігають меморіальні речі померлого; тут висить його портрет, прикрашений вишиваним рушником, багато ікон: «І в мене все время портрет стояв тут. Він в мене і стоїть два роки (показує куток пам'яті сина). В мене були тут ікони, я ікони познімала, як стала вивчат Библию, що Ісус Христос казав не поклоняться ніяким... в мене література. Молитвеничок його, листи, одкритки. Це куточок такий» (ЗГА)².

Особливими обов'язковими обрядодіями, характерними для обстеженого регіону, є маркування оселі померлого (прив'язують хустину на воротах), маркування дороги на цвинтар (простилення рушників на дорозі процесії), жертва учасникам похорону (роздача поминальних пиріжків). Тут слабо виражений передпоховальний етап, а саме: передсмертне прощання, розгадування прогностичних знаків, снів; маловідомі апотропеїчні дії під час виносу труни з дому. Такі твердження мають дещо умовний і суб'єктивний характер. Дослідник, який прагне знайти інформацію про приготування до смерті чи про захисні дії під час похорону, знайде її обов'язково. Я ж, описуючи похорон на обстеженій території, орієнтуюся на те, що самі носії традиції розповідають насамперед, а про що їх доводиться випитувати, що знає мало не кожен інформатор, а про що лише чули тощо. Так, коли я прагну з'ясувати стан голосильної традиції у певному регіоні, то розпитую, за ким голосила оповідачка і чи голосила взагалі. Власні польові дослідження дають підстави зробити висновок, що нині голосіння значно активніше побутують на Поліссі, де на прохання заголосити без особливих труднощів можна записати тексти мало не від кожної літньої жінки, водночас на Дніпропетровщині й Херсонщині голосіння записати важче, а зафіксовані на записування тексти значно коротші.

Ми описали лінійне розгортання похоронного обряду, а далі розглянемо його змістовий план, а саме: персональний, предметний, вербальний коди.

Персональний код похоронного обряду обстеженої території характеризується наявністю практично в кожному селі людей, які допомагають сім'ї, яка зазнала втрати, організувати і відбутися похорон. Так, у с. Кам'янка організацію і проведення похорону є обов'язком подружжя Світличних Миколи Микитовича і Галини Миколаївни. Під час пошуку інформантів у селі для розпитування про похорон мене одразу скерували до цих людей. Дружина Галина допомагає у приготуванні тіла до поховання, а Микола Микитович копає ями і є провідником процесії дорогою на кладовище: «В нас як: *вмре чоловік – ми помагаємо усе. Галя, наприклад, вона купала, все. Я із сином на кладбище яму*

копали», «Я все время, як ритуал іде. Я руководю, керівитель похоронної процесії. Оце із хати винести, положить на мари, організувати – хрест щоб ніс чоловік, організувати, щоб вінки несли» (СММ); «Я кажу: “Ноч, полуноч, – звони, я поможу”, а шо ж робить. / – Не залишати ж людину саму. / – Боже сохрани! Упасі Господь! А щас у неї мамка тоже... Папка помер, папка глухий був. А мамка совсім сліпа. То вона ж ото: “Галічка! Ой спасіба, шо ти ж помогла”. – “Хіба ж я тільки вам помагаю, – я всім помагаю, хто кличе, я всегда помагаю. І хто й не кличе”. Коли лихо яке в людини, то я біжу помагаю і несучу. Шо нада, то й понесу» (СГМ). Подружжя Світличних зберігає мари, довгі рушники для опускання труни, великий казан, триногу під казан, черпак – усі речі, необхідні для похорону. Коли в селі є покійник, то люди позичають ці речі, а згодом віддають. Це власність громади села.

Світличні добре обізнані не лише з традицією проведення похорону, – вони знають чимало вірувань, пов'язаних із похованням і померлим. Пан Микола знає, як позбутися страху перед померлим. У цьому він має, так би мовити, власний досвід: «А мені кажуть хлопці: “Ти ж на похоронах, тобі покойники не сняться?” – “Не. Я так: тільки пустили, я кинув три жмені землі”. Кинув і всьо. В мене був один случай, от цього я почав ходити на похорона. У нас в одной жінки утопився хлопець, син. А хлопці бовтаються там. А я купався там. Я кажу: “Шо таке”. – “Та, – кажуть, – втопився”. Я витяг його, робив іскусствене дихання, тоді на руки, ніс там до Івана Пилиповича, він відвіз в больницю, там робили цей... І мені оце-во, поки там вскритіє робили... Оце як ляжу – мені звижається. Покойна мамка каже: “Коля, чо ти?” А я кажу: так і так. Вона каже: “Піди на кладбище, кинь три жменьки землі”. Я і щас: поперед батюшка, а тоді, як попечатали уже... Один батюшка каже: можна кидать землю, другий – ні, шо гріб запечатаний, землю кидать неззя. А я всегда оце» (СММ). Пані Галина завжди пильно стежить, аби ніхто не вкрав води, якою обмивали померлого, голки, якою шили наволочку для подушки в труну, мотузок, що ними підв'язують ноги померлого: «Як на кладбище принесуть, по-

прощалися, тоді розв'язуєм руки і ноги, і оті – дивиться, щоб ніхто не забрав. Не дай Бог – хто забере! То жди біди /.../ Да, прямо в труну кладу і простежую. Закриваю, накриваю покойника і тоді кришкою накриваємо. / – А для чого їх можуть забрати?! – Всякі є, хто каже: “Ой, дай мені мотузочок, – у мене рука болить”. Я кажу: “Для того є лікарня, а для гадости всякої – я ж тобі не дам! Хоч ти і землю мені гризи, я ж тобі не дам!” Тоді – голку. Боже сохрани! Ну щас уже не шують наволочку, а то як наволочку оце шують і оцю голку забирають, то тоже роблять вони подлості добре. Цю голку треба кинуть її так, щоб ніхто даже і не знав, бо подлості хороші роблять. Я листоношою робила, я между всякими людьми була, между всякими людьми слухала всяке про то. Кругом я то на вус брала і знаю про це. І за оті мотузочки, за цю воду» (СГМ).

В обстеженому регіоні копати яму наймають копачів, оскільки тут вірять, що «не можна, щоб свій, бо будеш хворить» (СММ). Сьогодні за цю роботу платять гроші, а раніше просто годували: «Сейчас гроші. 500 гривнів сейчас. А якісь з посьолка копали, то 700. А раньше так: попросили, прийшли, викопали, на обід пригласили, дали їм по десятке, потом – по двацятке, а тепер, щоб поховать покойника, треба не меньше 5 тысяч» (ПНА).

Предметний код описуваного похоронного обряду обов'язково включає вже згадану хустку, якою пов'язують ворота у дворі померлого, рушники й хустки, які пов'язують на ліву руку учасникам обряду («У мене в мамі і папі було по 50 платків. Як осталося, ну чо це роздать. Я в'язала, скільки могла – в'язала. Шо осталося – дома пооставляла» (ДОЮ)), мари, рушники, що їх стелять на дорозі процесії до кладовища, рушники для опускання труни в могилу, «прохідну» (кладуть на чоло померлому, з нею ховають), хрест, труну, згадані вище обрядові страви.

Мари подекуди зберігають у сільраді. У селі Ленінське нам розказали, що нещодавно цей реманент поховали разом з покойницею, яка хворіла туберкульозом. Тут дотепер, як і раніше, рушники, на яких опускають труну, ріжуть і роздають копачам (вони ж опускають труну).

У цьому ж селі на похороні я була свідком суперечки на кладовищі, куди закопувати хрест: чи в ногах, чи в головах. Такі дискусії характерні для багатьох порубіжних регіонів України на східному кордоні (так, це предмет обговорення і на Чернігівщині), трапляються вони і в Росії [2, с. 96, 98]. Кажуть, що треба ставити в ноги, бо коли покойник вставатиме на Страшний суд, то братиметься за нього³. А інші заперечують, що хрест ставлять для того, щоб живі прийшли і помолилися до нього. Ці уявлення – свідчення вторинної сакралізації церковної речі, коли певними властивостями наділяють предмет, первинні функції якого цього зовсім не передбачали.

На згаданому похороні священик окроплював могильну яму кропилом, зробленим із сухих квітів, яке одразу після використання кинув у яму.

Обов'язковим сакральним предметом є «прохідна», чи «проходна». Це невелика смужка полотна з молитвою, яку кладуть на чоло померлому. Вона набула ознак вторинної сакралізації і стала своєрідним амулетом-перепусткою до раю, про що свідчить розповідь із смт Високопілля: «Дуже цікаву історію розповідав мені папа перед смертю. Це так дивовижно. Він сам вчитель історії. Працював директором школи, комуніст, був атеїстом. Але в дитинстві мама його (вони місцеві – Велика Олександрівка, райцентр, він звідси), бабушка була віруючою. І він в дитинстві теж ходив до церкви і все це знав. І ось йому за тиждень до того, як він мав померти (він тільки тиждень лежав, хворів, у нього був абсцес, і він засинав, спокійно засинав), і каже (він був тут рядом у сестри, я вдень на роботі, а ввечері приходила і біля нього спала): “Доця, а ти не знаєш, що таке проходна?” – “Знаю. Це кладуть – хто помирає, їм кладуть проходну для того, щоб потім там можна зайти: определяють, кого там в рай, кого в пекло треба”. А він: “Послухай, доця, мені таке приснилося. Ти должна мені її купити обов'язково. Приснилося, що я прийшов туди, де всі померші люди. І всі сусідки там, і все. Річка там. Сидять вони на камінцях на воді, сонце світить, липень місяць, цвітуть вишні. Но дуже висока брама така. Я тільки міг туди дивитись через решітки. А вони кажуть: “Афанасій Григорович, ви сюди не

попадете, якщо у вас не буде прохідної”. І того він мене питає: “Доця, а що таке прохідна?” Кажу: “Це в церкві її дають, продають всім покойникам”. А він каже: “Ти мені її обов’язково купи і поклади, бо мене туди не приймуть”» (ЗГА).

Літні люди в досліджуваному регіоні подекуди готують на смерть не лише одяг (часом і запасний, який також кладуть у труну: «От раньше в нас не було такого, щоб шапку ложити, передіваться, а тепер ложать» (ДОЮ)), а й труну, яку зберігають на горішці або ховають в оселі: «— А були такі люди, що собі готували труну?! — Раньше казали. Наготовив, поставив на горішці. Вилазить, ціпком бив: “Приїдеться мені лягати у тебе” [б’є палкою по лавці, сміється]. А ти не чула (звертається до ДОЮ), Наташчина мати теж приготувала, ти не чула? Казали, в хаті в неї за шторкою стоїть, но я не знаю. Жениціна в магазині казала: “В мене вона за шторкою стоїть, а що я буду на горішці? Воно в мене приготовлене”» (ЧЛС). Нині труни купують у спеціалізованих магазинах, а раніше виготовляли у колгоспах.

Вербальний код похоронного обряду включає голосіння, похоронні пісні, проповідь священика, надмогильні прощальні проповіді, прощальні слова учасників похорону.

Голосильна традиція досліджуваної території має такі ознаки. Тут знають, що не можна голосити вночі, не можна довго плакати, бо можна «приплакати» померлого: «— Кажуть, що не можна довго плакати?! — Нєззя! Це людина померла, то ночю нєззя плакати, дуже нєззя плакати. / — А чому, як кажуть?! — А тому, що ви приплачете його, і він буде до вас ходити. Бували випадки такі» (СГМ); «Ну, кажуть, шо як сонце заходить — нєззя плакати за покойником. В нас батько мій як умер, двадцять восєм год було батькові, і мама сильно плакала. І дєдушка, і бабушка сиділи на порозі, а мама... ми лягли і вона лягла. Тоді чую: рипнули двері. Двері рипнули, і отако, каже, мене. / — За голову. / — За голову як придаве, я як схватуся — і на двір! А дід і баба: “Шо, доплакалася?!” А мама каже: “Він мій вірна дружина була”. І з тих пір мама перестала плакати» (ЧЛС). Традиційними є заспокоювання голосильниці, якій нагадують, що це турбує померлого:

го: «Кажуть: “Не плач, бережи себе, не приплакуйте, бо він не матиме там спокою”» (ЗГА); іноді кажуть: «Не приплакуйте, бо буде в сльозах там купаться, не матиме спокою його душа. Одпустіть його» (ЗГА), «Наша бабушка плакала за мамою, а вона їй сниться: “Мам, я вся в воді! Хватить за мною плакати”» (ІТ).

Серед популярних мотивів голосіння, крім риторичних запитань «нащо покинув», «на кого залишив», відомий мотив, який умовно можна назвати «розказати правду». Цей мотив особливо характерний для голосінь із Полтавщини (про що свідчать записи В. Милорадовича [1]): «— А як ви приказували? / — Ну як? Жалко ж. Пішов так рано... Синоч у мене. / — А як ви казали? / — Тоді казалось, шо попало. / — Може, за матір’ю, за батьком. / — Та батьки вже в годах були /.../ За матір’ю:

До кого ж я піду
Свою правду розкажу?

Те, що боліло, те й казала» (КОТ); «А Ласучка, як Петя умер, то вона приказувала:

Кому ж я тепер буду всю правду казати!»

Обов’язковими є звернення до померлого епітетами зі зменшувально-пестливим суфіксом *-есеньк-, -еньк-*:

Бабуся ж моя дорогенька!
Моя старесенька!
Моя ріднесенька!
Дорогесенька моя!

Плакала ж, конешно, дуже плакала, бо бабуня — саме основне. Нас було четверо, а мама одна у війну ж осталась.

Моя ж родиночка!
Одна єдиночка!
Гляділа ж, ростила ж, кормила ж,
Як сонечко була».

«— Та як плачеш:

Мої ж рідненькі,
Мамочка ж моя дорогесенька,
Ріднесенька, золотесенька,
Сонечко ж наше!»

/.../ Я ж осталась з дітками, з маленькими, то як же ж було мені казати? То я ж казала:

Куди ж ти йдеш,
А як же я буду жити із дітками?
Шо ж я буду робити із ними?

/ – А кажуть, який був добрий?! – Ну... в мене, наприклад, хазяїн був хароший, він не бився, ні... Казала ж:

Ти ж ніколи мене ні обідив, ні налаяв, Ніколи...

Як же ж я буду тепер без тебе жити?! Як же я буду жити без тебе? (ПРА)

Наприкінці опишу кілька цікавих **вірувань** із цього регіону. Тутешні мешканці знають кілька способів позбутися страху перед померлим. Крім уже описаного кидання цвинтарної землі за комір або на опущену в яму труну, можна вчинити так: *«Я знаю, що треба зробити. Оце як ідеши на похорон і доходиши до двору, – подивися три рази на небо і на землю. Заходиши у хату, де покійник, не дивись вперед на покійника, а на потолок і на пол, три рази. Нічого не будеш боятися. Я так боялася, мені казалось, хтось за мною йде. А сійчас йду і мию. І ще я на похорон гроші собираю у допомогу»* (ПНА); допомагає і такий спосіб: *«Если хочеш, щоб дитина чи там людина не боялася – візьми рукою за мертвяка, за ногу. За великий палець чи за кінчик. Візьми, подерж. Це проста, простишенька прикмета»* (СГМ).

Тут радять обов'язково наступити на рушник, який кладуть на дорозі похоронної процесії, бо вірять, що ноги не болітимуть, на ньому можна лишити хворобу: *«треба встать, щоб на ньому оставить недуги свої»* (ЗГА); забороняють класти на стіл поминальне (вузлик із печивом і цукерками), його слід тримати в руках: *«Як будуть давати канфєти, ви должні сказать “Царство небесне” і перехреститься. Тільки взять в руку, на стол нельзя ложить»* (ІТ).

Коли померлий сниться, що йому щось потрібно, то цю річ можна просто дати літній людині: *«Мені мамка сниться. Кажє: “Доця, у мене ноги померзли”. І в мене було полотенце таке із білкою, я наче тим полотенцем накрила. То я вранці встала, полотенце взяла і однесла старій жінці, і вона після того не снилася»* (СГМ).

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що в похоронному обряді обстеженої території важливе значення має використання полотна, існування людей-помічників, які порядкують на похороні, дотримання приготування певних ритуальних страв на поминальний обід.

Література

1. Милорадович В. П. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии, записанные в 1888–1895 г. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1897. – Т. 16. – С. 178–222.

2. Похоронно-поминальные традиции на Южном Урале: сборник материалов фольклорных экспедиций лаборатории народной культуры. – Магнитогорск, 2008.

3. Рахимова Э. Г. «Туонельские свечушки»: словесная изобразительность карело-финских причитаний по покойным. – М., 2010.

4. Седакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. – М. : Индрик, 2004.

Список інформаторів

БГ – баба Галина, 1939 р. н., народилася в с. Кут, нині – Ленінське.

ДОЮ – Дробот Олександра Юхимівна, 1934 р. н., с. Михайлівка Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.

ЗГА – Зікрач Галина Афанасіївна, 1949 р. н., народилася під Херсоном, з 1955 р. – у Високопільлі, вища освіта, педагог, завідувач Високопільського краєзнавчого музею.

ІТ – Ірха Тетяна, 1991 р. н., с. Ленінське.

КОТ – Каряка (Сварич) Ольга Трохимівна, 1940 р. н., нар. у Нікопольському р-ні, с. Переліські Хутора, запис у с. Усть-Кам'янка Апостолівського р-ну.

ПНА – Подольська Ніна Антонівна, 1939 р. н., нар. у Хмельницькій обл., Білогірський р-н, с. Загінці, запис у с. Усть-Кам'янка Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл., тут живе понад 30 років.

ПРА – Проценко Рая Аркадіївна, 1932 р. н., с. Ленінське.

СГМ – Світлична Галина Миколаївна, 1947 р. н., середня освіта, с. Кам'янка Апостолівського р-ну.

СММ – Світличний Микола Микитович, 1939 р. н., середня освіта, с. Кам'янка Апостолівського р-ну.

ЧЛС – Чеглакова Ліда Силівна, 1929 р. н., с. Михайлівка Апостолівського р-ну.

Примітки

¹ Тут чітко означено принцип, який Ольга Седакова називає «особий порядок следования участников» [4, с. 89].

² Такий куток є традиційним у багатьох регіонах України, якщо померла молода людина. Так, мені доводилося бачити їх і в Рівненській, і у Львівській областях.

³ Цікаво, що функція хреста як опори для померлого, який у мріях голосильниці встає з могили, вербалізована у традиційному мотиві карело-фінських голосінь [3, с. 85–86].